

Wstęp

Przedmiotem opracowania jest kompleksowa analiza pozbawienia praw publicznych w polskim prawie karnym. Jako szczególny środek reakcji karnej na przestępstwo pozbawienie praw publicznych występowało w prawie karnym niemal od jego zarania. Również współcześnie jest obecne w ustawodawstwach wielu państw, niezależnie od ich systemu politycznego. Dzieje się tak, pomimo że już dawno zapowiadano rychły zanik tego środka karnego. Nie wydaje się jednak, by proces ten nastąpił w najbliższym czasie.

Na przestrzeni wieków zmieniała się treść tego środka karnego, obejmująca różne kategorie praw przysługujących człowiekowi jako jednostce, a przede wszystkim jako członkowi wspólnot społecznych. Elementem, który niewątpliwie wpisany jest w treść pozbawienia praw publicznych jest dolegliwość. Stąd środek ten ma wyraźne cechy kary kryminalnej. Jego pozycja w prawie karnym ulegała zmianie wraz z ewolucją kar, która doprowadziła do ukształtowania się kar dodatkowych, mających wzmacniać karzącą funkcję prawa karnego i zwiększać dolegliwość reakcji karnej. W początkowym okresie natężenie dolegliwości przez pozbawienie praw publicznych powiązane było z określonymi typami rodzajowymi przestępstw, zwłaszcza najcięższych, jak np. przeciwko państwu. Z czasem zwiększenie dolegliwości zaczęło być łączone z popełnieniem przestępstw budzących żywą reprobację moralną. W przypadku takich przestępstw kara dodatkowa w postaci pozbawienia praw publicznych, stała się środkiem piętnującym sprawcę przede wszystkim w sferze moralnej. W ten sposób zabezpieczała społeczność przed szkodliwym oddziaływaniem sprawcy¹. Potwierdzeniem tej historycznej tendencji rozwojowej pozbawienia praw publicznych są rozwiązania przyjmowane zarówno w prawodawstwach obcych, jak i w prawie polskim.

Kary, których treścią była utrata przez skazanego prawa przebywania we wspólnocie i innych praw przynależnych członkom społeczności, były obecne we wszystkich niemal prawodawstwach starożytnych². Występowały także w późniejszym

¹ Zob. B. Wróblewski, *Penologia. Socjologia kar*, t. I, Wilno 1926, s. 21 i n.

² Zob. R. Merle, A. Vitu, *Traité de droit criminel*, t. 1, Paris 1981, s. 875. Warto odnotować pogląd R. Hubego, wg którego w prawodawstwach starożytnych utrata lub ograniczenie praw uważane były za karę bardziej dolegliwą niż inne kary. Zob. *tenże*, *Studia nad kodeksem karnym 1818 roku. Część I*, Warszawa 1863, s. 79.

okresie w kodyfikacjach karnych większości państw. W systemie prawa polskiego kary te wzmiankowane były już w najstarszych pomnikach prawa pisanego. W prawie karnym odrodzonej Polski kara ta występowała pod postacią utraty praw obywatelskich i obywatelskich praw honorowych. Istotne zmiany w ustawowej regulacji tej kary dodatkowej nastąpiły w wyniku wejścia w życie KK z 1969 r. Na mocy jego przepisów doszło do wyodrębnienia jednolitej kary dodatkowej pozbawienia praw publicznych. Pomimo wyraźnych tendencji do zmniejszenia represyjności prawa karnego, w KK pozbawienie praw publicznych zostało utrzymane i otwiera katalog środków karnych, które w założeniach ustawodawcy stanowić mają jeden z podstawowych instrumentów polityki karnej.

Pomimo że pozbawienie praw publicznych występuje w polskim prawie karnym od dawna, to jednak w literaturze prawnokarnej ta problematyka nie była przedmiotem szczególnego zainteresowania. Najobszerniejszej jak dotąd analizy pozbawienia praw publicznych dokonał A. Mogilnicki, w liczącej już ponad 100 lat pracy dotyczącej kar dodatkowych³. W tej publikacji jednak, zagadnienie kary pozbawienia praw ujmowane było razem z innymi karami dodatkowymi, głównie w perspektywie ich genezy i rozwoju. Mimo niezwykłej wagi tego dzieła, ma ono walor w znacznej mierze historyczny. W czasie obowiązywania Kodeksów karnych z 1932 r. oraz z 1969 r. nie ukazało się żadne kompleksowe opracowanie dotyczące tej kary dodatkowej. Również po wejściu w życie KK zagadnienie to nie doczekało się całościowego opracowania monograficznego⁴.

Podjęcie problematyki pozbawienia praw publicznych ma służyć wypełnieniu tej luki w doktrynie polskiego prawa karnego. Za celowością opracowania przemawiają także inne względy. Pozbawienie praw publicznych zajmuje pierwsze miejsce w katalogu środków karnych. Jego treść jest niezmiernie dolegliwa, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że orzeczenie tego środka karnego powoduje daleko idące konsekwencje w sferze gwarantowanych przez przepisy konstytucyjne praw obywatelskich i politycznych. Ich utrata, będąca konsekwencją orzeczenia pozbawienia praw publicznych, jest wyjątkowo dotkliwa. Dolegliwość pozbawienia praw publicznych potęguje się wraz z poszerzeniem się zakresu współuczestnictwa obywateli w życiu publicznym i wzrostem świadomości społecznej, co do wagi decyzji wyborczych.

Przedmiotem analizy jest przede wszystkim regulacja zawarta w obowiązującym prawie karnym. Tak sprofilowane zagadnienie badawcze wymaga przedstawienia problemów szczegółowych. W rozważaniach dotyczących tego środka

³ A. Mogilnicki, *Kary dodatkowe*, Warszawa 1907.

⁴ Nie znaczy to jednak, że temat ten nie był podejmowany w piśmiennictwie. Najbardziej kompleksowy charakter miały artykułowe opracowania M. Budyn, *Motywacja zasługująca na szczególne potępienie*, Prok. i Pr. 2000, Nr 9 oraz J. Lachowskiego, *Pozbawienie praw publicznych w kodeksie karnym*, Prok. i Pr. 2003, Nr 10.

karnego kluczowym problemem wydaje się być jego istota. Analiza istoty pozwoli na określenie całej dolegliwej treści tego środka karnego, jak również na zdefiniowanie celów stawianych przed tym instrumentem polityki karnej. W dalszej kolejności należało przedstawić problematykę przesłanek oraz wymiaru tego środka karnego. To one w zasadniczej mierze decydują o realizacji określonych celów penalnych. Uczynienie ze środków karnych jednego z ważniejszych elementów polityki karnej wymaga przedstawienia ogólnych założeń reformy prawa karnego, szczególnie zaś tych, które dotyczyły systemu sankcji. Podjęta zostanie także próba odpowiedzi na pytanie o przyszłość tego środka karnego w polskim prawie karnym. W uzasadnieniu projektu kodeksu karnego wyrażone zostało stanowisko, że w warunkach demokratycznego państwa prawa środek ten utracił swoją dotychczasową rolę. W tym świetle celowe będzie rozważenie, czy niektóre składniki treści tego środka karnego nie pozostają w sprzeczności ze standardami konstytucyjnymi, dotyczącymi praw człowieka i obywatela. Dotyczy to również tzw. skutków skazania. Ich analiza ma służyć kompleksowemu ukazaniu wszystkich, nie tylko prawnych, ale i społecznych następstw orzeczenia tego środka karnego. W niniejszej rozprawie zawarto także rozważania dotyczące wykonania orzeczenia o pozbawieniu praw publicznych, gdyż w znacznej mierze przez wykonanie środka karnego weryfikuje się możliwość realizacji stawianych przed nim celów. Kompleksowe ujęcie problemu wymaga także jego analizy na gruncie wyspecjalizowanych gałęzi prawa karnego: prawa karnego skarbowego, prawa nieletnich oraz specyfiki orzekania pozbawienia praw publicznych względem żołnierzy. W polskim prawie karnym aktualny kształt pozbawienia praw publicznych uwarunkowany jest historycznie, stąd celowe wydaje się także przedstawienie ewolucji tego środka penального.

Najwięcej kontrowersji w doktrynie i orzecznictwie zrodziło rozwiązanie polegające na uzależnieniu orzeczenia tego środka karnego od wystąpienia motywacji zasługującej na szczególne potępienie. Miało ono odpowiadać aktualnemu stanowi wiedzy psychologicznej. Jednak na gruncie psychologii brak jest nie tylko zgody co do rozumienia motywacji, ale także co do konieczności jej wyodrębniania. Dylematy psychologii, dotyczące rozumienia motywacji, nie sprzyjają osiągnięciu precyzji treściowej, tak istotnej dla prawa karnego, zwłaszcza w kontekście jego funkcji gwarancyjnej. Adaptacja określonej koncepcji motywacji na grunt prawa została pozostawiona orzecznictwu i doktrynie. Z tych względów, że jest to zagadnienie nowe, które nie doczekało się jeszcze kompleksowego opracowania, w rozprawie wiele miejsca poświęcono zagadnieniu motywacji. Z perspektywy pozbawienia praw publicznych jest to jeden z kluczowych problemów, gdyż stanowi przesłankę zastosowania tego środka karnego. Został on przedstawiony w szerszej perspektywie, mianowicie na tle analiz dotyczących psychologii zachowań człowieka oraz w odniesieniu do niskiej pobudki, od wystąpienia

której (w niektórych sytuacjach), uzależnione było orzeczenie pozbawienia praw publicznych pod rządami poprzednio obowiązujących kodeksów karnych. Rozważania dotyczące motywacji stanowią próbę przedstawienia ważniejszych koncepcji teoretycznych i wskazania istotniejszych problemów, jakie napotyka wymiar sprawiedliwości, normatywnie zmuszony do posługiwania się pojęciami zaczerpniętymi z innych dziedzin nauki. Jak zasadnie podnosił *M. Cieślak*, nie trudno narazić się w takim wypadku na zarzut niekompetencji, zwłaszcza w tak dynamicznie rozwijającej się dziedzinie, jak psychologia⁵. Prawnik, pytając o motywację, powinien poszukiwać odpowiedzi na pytanie dlaczego sprawca popełnił przestępstwo? Odpowiedzi na nie dostarcza właśnie m.in. psychologia.

Publikacja została podzielona na siedem rozdziałów. W założeniu obejmują one całość zagadnień związanych z pozbawieniem praw publicznych, poczynwszy od rozwoju tej kary w najstarszych prawodawstwach, przez ewolucję tej kary dodatkowej w prawie polskim, ustawodawstwach państw zaborczych i w polskich XX-wiecznych ustawach karnych. Treść kolejnych rozdziałów obejmuje problematykę istoty pozbawienia praw publicznych, przesłanek jego orzekania i wymiaru tego środka karnego. Osobny rozdział poświęcono odrębnościom stosowania pozbawienia praw publicznych wobec nieletnich, żołnierzy i na obszarze prawa karnego skarbowego. Ostatni rozdział dotyczy przewidywań co do kierunku rozwoju pozbawienia praw publicznych.

Przedmiotem opracowania są rozwiązania dotyczące pozbawienia praw publicznych w systemie prawa polskiego. Pominęto analizę porównawczą, z uwagi na różnorodność treści tego środka, według rozwiązań prawnych różnych państw. Odrębności normatywne są uwarunkowane nie tylko historycznie, ale także odpowiadają kulturze prawnej poszczególnych państw. To znaczne zróżnicowanie nie pozwalałoby na uogólnienie analiz, chociaż niektóre regulacje będą przywoływane w celu określenia najbardziej optymalnego modelu pozbawienia praw publicznych.

Podjęty temat zdeterminował zastosowanie metody formalno-dogmatycznej, jako sposobu analizy tej instytucji prawnokarnej, z uwzględnieniem przyjętych w nauce reguł interpretacyjnych, przy wykorzystaniu orzecznictwa sądowego oraz dorobku doktryny. Przedstawienie ewolucji tego środka karnego sprawiło, że w pewnym zakresie, w pracy wykorzystano metodę historyczną. Przy analizie pojęcia „motywacja” w głównej mierze oparto się na kompleksowym ujęciu motywacji zaproponowanym przez *J.K. Gierowskiego* uznając jego przydatność dla właściwej interpretacji użytego w kontekście pozbawienia praw publicznych zwrotu „motywacja zasługująca na szczególne potępienie”⁶.

⁵ Zob. *M. Cieślak*, Recenzja książki L. Kubickiego, *Przestępstwo popełnione przez zaniechanie. Zagadnienia podstawowe*, PiP 1977, Nr 2, s. 125.

⁶ Zob. *J.K. Gierowski*, *Motywacja zabójstw*, Kraków 1989.

Niniejsza publikacja stanowi uaktualnioną wersję rozprawy doktorskiej, obronionej na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie w 2008 r. W związku z tym składam serdeczne podziękowania Promotorowi tej rozprawy – prof. dr hab. *Alicji Grzeškowiak* za wszelką pomoc, życzliwość i wsparcie. Słowa wdzięczności kieruję także do recenzentów: Pani prof. dr hab. *M. Melezini* oraz Pana prof. dr hab. *L. Paprzyckiego*, za niezmiernie cenne uwagi, które skłoniły mnie do pogłębionej refleksji nad poruszonymi zagadnieniami.

W pracy uwzględniono stan prawny na dzień 1.6.2013 r.

Lublin, lipiec 2013 r.

dr *Damian Szeleszczuk*